

<https://doi.org/10.34142/23129387.2020.63.08>

УДК 159.9

ORCID 0000-0003-0344-8866

ORCID 0000-0002-5300-8570

ORCID 0000-0003-4506-1221

**РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У СТУДЕНТІВ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ В ГРУПАХ АКТИВНОГО
СОЦІАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ (АСПН)**

**Вікторія Ю. Кузьміна^{ABDE 1}, Ольга А. Гульбс^{2ABDE},
Світлана Ю. Діхтяренко^{3ABDE},**

¹ старший викладач кафедри психології,
Горлівський інститут іноземних мов державного вищого
навчального закладу «Донбаський державний педагогічний
університет», Україна
E-mail: vkuzmina240art@gmail.com

² доктор психологічних наук, професор кафедри
психології, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини, Україна
E-mail: 1960.09.05m@gmail.com

³ кандидат психологічних наук, доцент кафедри
психології, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини, Україна
E-mail: sadova32bb@gmail.com

Внесок авторів

A – дизайн дослідження; B – збір даних; C – статистичний аналіз;
D – підготовка рукопису; E – збір коштів.

Актуальність дослідження. Актуальність досліджуваної
проблеми зумовлена необхідністю пошуку прогресивної концепції
підготовки майбутнього психолога. Вивчення особливостей розвитку

емпатії у студентів психологічного профілю в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН) затребуване професійною діяльністю психолога, що потребує конкретних даних про розвиток емпатії студентів майбутніх психологів та взаємообумовлені якісні зміни в їх особистості. У зв'язку з цим виявлення умов і факторів, що детермінують розвиток емпатії майбутнього психолога, є актуальною науково-практичною проблемою, вирішення якої дозволить керувати процесом розвитку емпатії у студентів.

Результати. У статті розглядається актуальна проблема розвитку емпатії у студентів психологів в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН). Розкриваються професійні якості студентів психологів, що допоможуть їм досягати успіху у своїй майбутній роботі. Показано, що у професійній діяльності психолога емпатія є найважливішим чинником регуляції пізнавальної діяльності, обміну інформацією, встановлення комунікації. Розроблена корекційно-розвиваюча програма розвитку емпатії у студентів психологічного профілю в групах АСПН, описано емпіричне дослідження, його результати та перспективи.

Висновки. Активне соціально психологічне навчання студентів є ефективним методом розвитку їх емпатії при дотриманні наступних умов: робота з групою повинна починатися з глибокого психологічного дослідження, спрямованого на діагностику виявлення рівня емпатії студентів; програма розвитку емпатії студентів враховує наступні компоненти: когнітивний, комунікативний, емоційний та конативний (поведінковий); у учасників групи АСПН необхідно сформувати високий рівень мотивації до розвитку емпатії згідно з корекційно-розвиваючою програмою.

Ключові слова: емпатія, емоції, емоційний стан, комунікативні здібності, комунікативний процес, професійна діяльність психолога, студенти майбутні психологи, групи АСПН.

Development of empathy in students of psychological profile in groups of active social and psychological training (ASPT)

Viktoria Yu. Kuzmina^{1ABDE}, Olga A. Gulbs^{ABDE 2}, Svitlana Yu. Dikhtyarenko^{3ABDE},

¹ senior lecturer at the Department of Psychology,
Horlivka Institute for Foreign Languages

of Donbass State Pedagogical University, Ukraine
E-mail: vkuzmina240art@gmail.com

² Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor of
Psychology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical
University
E-mail: 1960.09.05m@gmail.com

³ Candidate of Psychological Sciences, Professor of Psychology
Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
E-mail: sadova32bb@gmail.com

Authors' Contribution:

A – Study design; B – Data collection; C – Statistical analysis; D – Manuscript Preparation; E – Funds Collection.

Relevance of research. The urgency of the studied problem is due to the need to find a progressive concept of training a future psychologist. The study of the peculiarities of the development of empathy in students of psychological profile in groups of active social psychological training (ASPT) is required by the professional activity of a psychologist, which requires specific data on the development of empathy of students of future psychologists and interdependent qualitative changes in their personality. In this regard, the identification of conditions and factors that determine the development of empathy of the future psychologist, is an urgent scientific and practical problem, the solution of which will control the process of empathy in students.

Results. The article considers the problem of empathy development in students of psychologists in groups of active social psychological training (ASPT). The professional qualities of psychology students are revealed, which will help them to succeed in their future work. It is shown that in the professional activity of a psychologist empathy is the most important factor in the regulation of cognitive activity, information exchange, communication. The correctional and developmental program of empathy development in students of psychological profile in the groups of ASPT is developed, the empirical research, its results and prospects are described.

Conclusions. Active social and psychological training of students is an effective method of developing their empathy under the following conditions: work with the group should begin with an in-depth psychological study aimed

at diagnosing the level of empathy of students; the program of development of empathy of students considers the following components: cognitive, communicative, emotional and conative (behavioral); the participants of the ASPT group need to form a high level of motivation to develop empathy in accordance with the correctional and developmental program.

Keywords: *empathy, emotions, emotional state, communicative abilities, communicative process, professional activity of a psychologist, students of future psychologists, groups of ASPT.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку України зростають вимоги до системи освіти, якості підготовки фахівців і рівню сформованості їх професійно-значущих характеристик, які значною мірою закладаються на вузівському етапі професійної підготовки. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена необхідністю пошуку прогресивної концепції підготовки майбутнього психолога. Вивчення особливостей розвитку емпатії у студентів психологічного профілю в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН) затребуване професійною діяльністю психолога, що потребує конкретних даних про розвиток емпатії студентів майбутніх психологів та взаємообумовлені якісні зміни в їх особистості. У зв'язку з цим виявлення умов і факторів, що детермінують розвиток емпатії майбутнього психолога, є актуальною науково-практичною проблемою, вирішення якої дозволить керувати процесом розвитку емпатії у студентів.

Мета дослідження – розкрити теоретичні підходи до сутності і структури емпатії, конкретизувати наукове уявлення про стратегії професійної підготовки та розвиток емпатії у студентів — майбутніх психологів; визначити засоби діагностичної та корекційної роботи, обґрунтувати програму розвитку емпатії у студентів психологів в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН).

Поняття «емпатія» набуло поширення в психологічних дослідженнях на початку 50-х років ХХ століття. Емпатія (від грецького *Empatheia*-співпереживання) особистості розумілась як осягнення емоційного стану та проникнення в переживання іншої людини (Davis, 1996, Hoffman, 2000, Stueber, 2006). Як зазначає

К. Изард (1999), Одним з перших ввів у психологію термін «емпатія» і переклав це слово (empathy - англ.) був Е. Тітченер – «вчувствовання» (einfuhlung). Згідно з вченням Е.Тітченера, вчувствовання, або емпатія, входить в структуру інтроспекції і дозволяє більш об'єктивно описувати відчуття, образи і почуття в процесі сприйняття зовнішніх об'єктів (цит. за Изард, 1999). «Вчувствовання» для В.В. Бойко – це вид пізнання сутності предмета або об'єкта через апперцептивну діяльність (Бойко, 1996). Еволюційно виникнення емпатії ґрунтується на симпатії як однієї з перших емоцій, властивій як тваринам, так і людині, оскільки на її основі розвиваються соціальні почуття: спочатку - почуття до інших, а потім - почуття з іншими (співчуття і сорадість) (цит. за Менжеріцкая, 1999).

Згідно з низкою класичних метадосліджень емпатії, проведених Т.П. Гавриловою (1975), Ю. Б. Гіппенрейтер (2002), Т. Д. Корякіною (1993), в психології виділено ряд етапів дослідження емпатії, що розкривають спроби інтерпретації природи емпатії як психічного явища. Протягом першого етапу емпатія розглядалася як емоційний феномен і для його опису використовувалися терміни, що відносяться до афективних процесів, тому емпатія розумілася як емоційна реакція на сигнали, що передають емоційний досвід іншого, на другому етапі емпатія визначається як афективно-когнітивне явище, опосередкована емоційна відповідь на переживання іншого і пов'язана з відображенням його внутрішніх станів, думок, почуттів, а на третьому – дослідники емпатії акцентують увагу на її поведінковій природі, тобто емпатія визначається як допомога, альтруїстична поведінка, що виникає у відповідь на переживання іншого.

У другій половині ХХ століття емпатія стала активно обговорюватися в контексті психотерапії, а слідом за цим - у сфері реальної людської практики педагогічного процесу, сімейного життя (Асмолов, 2002, Davis, 1996, Goldstein & Michaels, 1985, Stueber, 2006), розглядається у термінах «співпереживання» К. Роджерсом (1984), як емоційний процес, тобто емоційний відгук на переживання, схвилюваність іншого

та когнітивний що розуміється як процес переживання почуттів іншого (Асмолов, 2002, Бойко, 1996).

Емпатію розглядають також як складний багатокомпонентний конструкт, що включає кілька складових: емоційну, когнітивну (розумову), конативну (поведінкову), а також комунікативну емпатію, кожна з яких може переважати залежно від особистісних рис, конкретної ситуації (Изард, 1999, Роджерс, 1984, Stueber, 2006). В той же час, К. Роджерс представляв емпатію: як динамічний феномен - процес, дію, спонукання людини до певних форм поведінки; як стан; спроможність; процес та властивість (Роджерс, 1984). Т.І. Пашукова (1984) характеризує емпатію як афективне розуміння іншого (ідентифікація, прийняття ролей, децентрація). Як вважає ряд дослідників феномен емпатії може виникати як реакція на реальний або на уявлюваний об'єкт [13, 18].

Т.П. Гаврилова (1977) виділила дві форми емпатії: співчуття та співпереживання, причому останнє виступає переживанням, які відчуває дехто інший, але спрямованим на себе, коли індивід зосереджений на своїх власних проблемах (егоїстична тенденція), а співчуття – переживання індивідом неблагополуччя декого іншого, як такого, безвідносно до власного благополуччя, тобто в основі співчуття полягає потреба в благополуччі іншого (альтруїстична тенденція) і ця форма емпатії опосередкована моральними знаннями. Розробляючи ці форми емпатії вона уявляла їх як ланки єдиної, односпрямованої емоційної послідовності: співпереживання, співчуття, сприяння. В цих дослідженнях Т.П. Гаврилова (1977) розрізняє емпатію: стійку, що проявляється в будь-яких ситуаціях, та нестійку що проявляється в деяких ситуаціях.

Згідно з теоретичною моделлю структури емпатійного процесу розробленою Т.І.Пашуковою (1983, 1984), емпатійний процес може виявлятися у людини як в повному, так і в скороченому (не розгорненому) вигляді. Дослідження Ю.А. Менджеричької (1999) свідчать про те, що у дитини відбувається поступовий перехід від емоційного безпосереднього ставлення до навколишнього світу, до емпатійних реакцій, які з

розвитком рухової активності та мови, стають все різноманітнішими за інтенсивністю, стійкістю і модальністю.

В цілому, аналіз досліджень емпатії свідчить про те, що на даному етапі недостатньо представлені дослідження змісту, природи, факторів виникнення емпатії, а особливо динаміки її розвитку і форм прояву у юнацькому та студентському віці.

Результати дослідження та їх обговорення.

У нашій роботі ми розглядаємо емпатію як специфічну здатність людини відзиватися на переживання іншого, як особливий чуттєвий спосіб осягнення його внутрішнього світу. Ми використовуємо уявлення про багатокомпонентну структуру процесу емпатії: емоційний, когнітивний, комунікативний, конативний компоненти; про дві форми емпатії - співчуття та співпереживання, які можуть переходити у сприяння.

У зв'язку з тим, що одним з основних компонентів психологічної діяльності є емпатія, підготовка фахівців-психологів, на наш погляд, повинна бути спрямована на активний розвиток емпатії та навичок міжособистісної і групової комунікації. У діяльності фахівця психолога емпатія стає потужним додатковим професійним ресурсом (Борисов, 1998). Згідно з вимогами до професійної діяльності психологів вона відноситься до типу «людина-людина», що передбачає певну емоційну компетентність і готовність до управління ситуаціями взаємодії. Становлення психолога-професіонала розглядається сьогодні на основі розвитку ряду його особистісних якостей, серед яких виділяють емоційну компетентність, емпатію та повагу до інших (Асмолов, 2002).

Як зазначає Ю.А. Менджеричька (1999), емпатія, комунікативні якості і спілкування це багатоплановий процес, необхідний для організації контактів між людьми в ході сумісної діяльності, але в ході комунікації її учасники обмінюються думками, намірами та ідеями. Таким чином, при розвитку емпатії спілкування сприяє передачі, обміну, координації утворень, існуючих в індивіда у вигляді уявлень, сприйняття, мислення. На думку К. Роджерса «людина в собі може знайти величезні ресурси для самопізнання, зміни Я – концепції, цілеспрямованої поведінки, а доступ до цих ресурсів можливий

лише при дотриманні умов, які сприяють створенню психологічного клімату» (Роджерс, 1984: 89). В його розумінні – це не просто техніка психотерапевта і зведення її в ранг «способу буття» з клієнтом, а дослідник має на увазі наявність глибинної установки на особливе ставлення психолога до клієнта. Відповідно цього підходу, пропонується навчання емпатії при обов'язковому розвитку установки на емпатичний спосіб буття психолога з клієнтом (Роджерс, 1984).

Розглядаючи феномен емпатійного розуміння Ю.Б. Гіппенрейтер (1993) вказує, що психолог враховує стан пережитий клієнтом, позначає його, вказує на його сенс, даючи можливість його більш повного, інтенсивного проживання. За допомогою цих технік, психолог реалізує емпатійне відображення почуттів, що називають позицією «співпереживаючого дзеркала».

Розглядаючи структуру емпатії з позицій конституціонального підходу, Ю.А. Менджеріцька (1999) розумів емпатію, як складне багаторівневе, але в той же час цілісне утворення, яке можна структурувати. Вона у структурі емпатії виділяє наступні рівні: формально-динамічний, що характеризує динамічні властивості емпатії (особливості виникнення і протікання емпатійних реакцій); якісні, що відображають психологічну сутність емпатійного процесу (емоційна емпатія, когнітивна, предикативна і дієва); змістовно-особистісний (емпатійна реакція на певні об'єкти, стимули); імперативний рівень характеризує суспільні та індивідуальні уявлення про емпатію (норми, культуру прояву емпатійних реакцій та знання в даній області).

Як зазначає Ю.Б. Гіппенрейтер (1993) зміст та цілі емпатійного спілкування є невід'ємною частиною розвитку емпатії, що залежить від потреб людини і не завжди піддається свідомому контролю. Автор звертає увагу на способи емпатійного спілкування яким можна навчитися, використовуючи спеціальні техніки та прийоми. Під засобами емпатійного спілкування він розуміє те, яким чином людина реалізує конкретний зміст та цілі спілкування, які залежать від культури спілкування, рівню розвитку, виховання та освіти. Ю.Б.

Гіппенрейтер (1993) вважає, що розвиток у людини здібностей, вмінь та навичок емпатійного спілкування, насамперед залежить від техніки та засобів спілкування. Важливою частиною емпатійного спілкування є спілкування між психологом та клієнтом, і в зв'язку з цим потрібно розвивати у психолога такі комунікативні якості: вміння працювати з іншими людьми, спілкуватися, взаємодіяти, переконувати та впливати на них.

Таким чином, в діяльності психолога емпатія виступає, з одного боку, як особистісна якість психолога-професіонала, а з іншого - як елемент цілісної, системної психологічної практики. Очевидно, що ці два аспекти емпатії перебувають у тісному взаємозв'язку. Вивчення емпатійності психолога-професіонала у взаємодії з клієнтом, привело до необхідності аналізу динаміки емпатійного психологічного спілкування. В дослідженні ми звертали увагу на рівень емпатійності в комунікації психолога з іншими. Цей рівень відображає зміст тих почуттів та переживань, що виявляються у психолога в процесі професійної взаємодії. Чим більшою мірою в професійному спілкуванні присутнє співчуття до інших - тим вищим є рівень емпатії психолога.

При розвитку емпатії у студентів ми використовували підходи Т.П.Гаврилової (1977), яка виокремлює наступні рівні емпатії особистості:

- низький, характеризує співпереживання людини якій властива ієрархія мотивів потреби у власному добробуті (егоїстична спрямованість);

- середній це нестійка емпатія, яка характеризується ситуативністю проявів домінуючих мотивів, альтруїстичних чи егоїстичних (залежно від змісту ситуації, значущості об'єкту емпатії);

- високий, характеризує стійке домінування мотивів альтруїстичного характеру.

Виокремленні рівні демонструють можливу динаміку емпатійності особистості: від низького рівня з егоїстичною спрямованістю - до високого, з альтруїстичною спрямованістю. Отже, розвинена емпатія (високий рівень) - це стійка активна форма емпатії, основою якої є альтруїстична спрямованість (стійке співчуття). Враховуючи ці розробки ми розуміємо що

психолог з розвиненою емпатією спроможний проникати у внутрішній світ другого, здатен розуміти його, прогнозувати його поведінку. Цьому сприяє емпатійна причетність, тобто включення емпатійного елемента в цілісну професійну психологічну діяльність.

Активне соціально-психологічне навчання (АСПН) студентів психологів є психолого-педагогічною формою розвитку емпатії і вдосконалення умінь і навичок взаємодії в суспільстві, здійснюваної в умовах групової навчально-тренувальної діяльності. На взаємодію студентів в навчальній групі впливає модель їх відносин в соціумі. АСПН нами застосовувалось для формування у студентів психологів специфічних комунікативних, емоційних, когнітивних та поведінкових умінь, з метою підвищення емпатії та загальної психологічної компетентності. Активне навчання спрямоване на самостійне оволодіння студентом знаннями та вміннями використовувати досвід розвитку емпатії.

В нашому дослідженні ми навчали студентів психологів, професійно вірно та ситуативно обумовлено вступати в спілкування, прогнозувати реакції партнерів зі спілкування на власні дії, психологічно настроюватися на емоційний тон співрозмовників, емоційне настроюватися на ситуацію спілкування, психологічно «пристроюватись» до співрозмовника, адекватно ситуації вибирати жести, пози, ритм своєї поведінки – це лише деякі аспекти, рішення яких дозволить психологу ефективно працювати використовую емпатійні навички. Розробляючи проблему розвитку емпатії майбутніх психологів ми вважаємо що її можна вирішити не тільки просвітою та підвищенням загальної культури, але й спеціальними заняттями розвитку емпатії і в першу чергу, професійно спрямованими. На цих заняттях передбачається навчання емпатійному досвіду студентів психологів для використання цих навичок в майбутній професійній діяльності.

Під час занять у студентів спостерігались різні можливості емпатійного розвитку, тому що у кожного проявляються ті чи інші особистісні психічні якості. На заняттях ми наділяли увагу важливим елементам навчання емпатії студентів, професійним

прийомам взаємодії, та труднощам, які зустрічаються в процесі міжособистісних контактів. Для подолання труднощів в розвитку емпатії ми рекомендували студентам поглибити знання з наступних галузей психології: загальної, соціальної, психології праці, конфліктології та інших.

В дослідженні нами розроблена корекційно-розвиваюча програма "Розвиток емпатійності майбутніх психологів" у групах активного соціально-психологічного навчання (АСПН), яка мала наступні завдання:

1. Виявлення рівня емпатійного стану членів групи;
2. Збагачення учасників групи знаннями про сутність емпатії, її характеристики та ефективність міжособистісної взаємодії;
3. Навчання елементам прояву емпатії до інших, та розвиток навичок самоконтролю і емпатійних відносин у взаємодії з іншими;
4. Допомога в адекватному самооцінюванні, самоаналізу і саморефлексії;
5. Розвиток емоційної зрілості та чуттєвого сприйняття іншого;
6. Зняття негативних установок до інших;
7. Розвиток загальної комунікативної толерантності, спостережливості та здібностей до емпатії.

Згідно з завданням розробленої нами програми, ми досягали мети перспективними і діяльними засобами впливу на майбутніх фахівців психологів, їх комунікативні здібності та комунікативну компетентність. В дослідженні ми прагнули до розвитку у студентів навичок самопізнання, самоаналізу, самореалізації, підвищення моральних принципів взаємодії та позитивного ставлення до інших, що дозволило більш ефективно розвивати емпатію членів групи. Важливу роль в розвитку емпатії має участь студентів у тренінгових заняттях, виконанні спеціальних вправ та психологічних ігор. Найбільший інтерес студенти проявили при виконанні таких вправ: «Емпатійне слухання», «Усмішка», «Асоціації», «Свій стиль», «Відвертість», «Стійкість», «Емпатія і злість», «Приємні спогади», «Скульптура», «Я + Ти», «Очі. Погляд», «Жести. Поза»,

«Настрій», «Візуалізація», «Подарунки», «Сімейний альбом». Згідно з програмою розвитку емпатії студентів для них приводились такі тренінги: «Розвиток емпатії», «Особистісне зростання», «Емоційна стійкість», «Позитивне самовиховання та впевнена поведінка». На тренінгових заняттях використовувались такі психологічні ігри: «Корабельна аварія», «Твоє обличчя», «Пошук скарбів», «Хто я?», «Два королівства», «Перестановка ролей» та інші (Бакирова, 2004, Большунова, 2000, Кипнис, 2009, Бабих, 2009, Goldstein & Michaels, 1985).

Застосування активного соціально-психологічного навчання (АСПН) дозволило студентам, учасникам групи розвинути емпатію, навички спілкування і взаємодії в групі: сформувати ціннісно-орієнтаційну єдність групи; навчитися гнучкій зміні соціальних ролей в залежності від ситуації; прийняттю моральних норм і правил спільної діяльності; розвинути навички аналізу і самоаналізу в процесі групової рефлексії. АСПН в системі «викладач – група» сприяє нестандартному відношенню до організації освітнього процесу, формуванню мотиваційної готовності до міжособистісної взаємодії в навчальних і професійних ситуаціях.

Відповідно до корекційно-розвиваючої програми «Розвиток емпатійності майбутніх психологів» в групах АСПН, підібрано комплекс методів для проведення занять, які відповідають поставленій перед нами меті. Згідно з програмою проводилась групова практична робота. Специфіка даної програми в тому, що вона має спрямованість на зміну поведінки, на розвиток емпатії, емоційно-вольових, когнітивних якостей особистості. В основі продуктивного, якісного проходження програми лежить співпраця, цілеспрямованість діяльності і щирість у вираженні своїх думок, а також, активність студента-психолога і його творче, дослідницьке ставлення до занять. Застосований комплекс методів формувався за зростанням рівня складності завдань. Ефективність застосованої програми проявлялась у підвищенні рівня емпатійних здібностей майбутніх психологів, що фіксується за допомогою застосування психодіагностичних методик, і об'єктивної реєстрації змін їх особистості. За масштабу розв'язаних завдань оптимізації розвитку емпатійних якостей

майбутнього психолога, надання емоційної підтримки та інформації про позитивні аспекти проходження програми підводило студентів до розуміння його бажання (небажання) участі в проєкті, та обговорювались їх очікування від програми та організації занять. Підібрані нами методики орієнтовані на відпрацювання вербального і невербального спілкування, перцептивних навичок, сприйняття і уявлення, встановлення взаєморозуміння, розуміння себе, вивчення основ психофізіогноміки, відпрацювання комунікативних та емпатійних навичок.

Емпіричне дослідження розвитку емпатії у студентів психологів проводилося нами на базі Горлівського інституту іноземних мов «Донбаський державний педагогічний університет» (35 студентів) та «Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини» (21 студент). У дослідженні взяли участь 56 студентів: 4 психологічних спеціальностей: спеціальність психологія; історія-психологія; англійська мова-психологія; українська мова-психологія.

Дослідження проходило протягом ряду етапів:

- констатувальний, під час якого проводилася психодіагностика рівня емпатії у студентів за допомогою методики діагностики емпатії по А.Меграбяну і Н. Епштейну (Дерманова, 2002);

- формувальний - на цьому етапі була реалізована корекційно-розвиваюча програма «Розвиток емпатійності майбутніх психологів» в групах АСПН;

- контрольний - на цьому етапі проведена повторна діагностика рівня розвитку емпатії у студентів та виявлена ефективність розробленої програми.

На етапі констатувального дослідження, отримані результати, дозволили зробити наступний висновок: у 37,5% студентів було діагностовано середній рівень розвитку емпатії, у 13,75% - високий і у 48,75% - низький. Після проведення діагностики рівня розвитку емпатії у студентів нами була проведена корекційно-розвиваюча програма «Розвиток емпатійності майбутніх психологів». На початку і в кінці кожного заняття проводилась рефлексія «тут і тепер», під час якої

висловлювались бажання і почуття учасників занять, обговорювались питання ефективності виконання домашнього завдання та труднощів, з якими зіткнулися студенти.

З метою вивчення динаміки розвитку рівня емпатії у студентів, ми провели повторну психологічну діагностику рівня емпатії, за допомогою методики, що застосовується на першому, констатувальному етапі дослідження. Після проведення корекційно-розвивальної програми були отримані наступні результати: низький рівень показали – 17,5 % студентів; середній рівень – 58,3%; високий – 24,2 %. Ці дані свідчать про зростання рівня емпатії у студентів ($\chi^2_{\text{Емп}} = 43,926, p < 0,001$).

Таким чином, активне соціально психологічне навчання студентів в групах (АСПН), з використанням корекційно-розвивальної програми «Розвиток емпатійності майбутніх психологів» показало свою ефективність, але потребує її удосконалення, для використання на другій ступені розвитку емпатії у студентів, що надає змогу студентам з низьким та середнім рівнями розвитку емпатії покращити свої результати. Аналіз професійної діяльності психологів показав, що для того, щоб успішно виконувати свою роботу, психолог повинен мати добрі спеціальні професійні здібності, до яких відносяться ті здібності, що впливають на його успішну професійну діяльність. Емпатія є важливим елементом цілісної системи успішної професійної діяльності майбутніх психологів.

Висновки та перспективи дослідження.

1. Емпатія це специфічна здатність людини відзиватися на переживання іншого та особливий чуттєвий спосіб осягнення його внутрішнього світу. Процес емпатії розглядається як багатокомпонентна структура і має наступні форми – співчуття, співпереживання та сприяння.

2. Емпатійну психологічну діяльність доцільно розглядати як складну функціональну систему. Емпатійні здібності майбутніх психологів піддаються розвитку через спеціальні заняття в групах активного соціально психологічного навчання (АСПН). Щоб організувати навчання професійним прийомом прояву емпатії, треба звернутися до тих труднощів які мають майбутні психологи в процесі міжособистісних контактів.

3. Як показало дослідження, емпатію слід розвивати у процесі тривалої теоретичної та практичної роботи зі студентами, починаючи з I курсу. З цією метою розроблено корекційно-розвиваючу програму "Розвиток емпатійності майбутніх психологів", яка дозволяє поетапно розвивати емпатію у студентів шляхом засвоєння теоретичних знань з психологічних дисциплін та активних методів соціально психологічного навчання.

4. В ході дослідження ми виявили, що активне соціально психологічне навчання (АСПН) студентів є ефективним методом розвитку їх емпатії при дотриманні наступних умов:

- робота з групою повинна починатися з глибокого психологічного дослідження, спрямованого на діагностику виявлення рівня емпатії студентів;

- програма розвитку емпатії студентів враховує наступні компоненти: когнітивний, комунікативний, емоційний та конативний (поведінковий);

- у учасників групи АСПН необхідно сформувати високий рівень мотивації до розвитку емпатії згідно з корекційно-розвиваючою програмою.

Перспективами розвитку емпатії студентів психологів є розробка другої ступені корекційно-розвиваючої програми для навчання у групах АСПН, що потребує поетапного удосконалення цієї програми, для розвитку емпатії у студентів на більш високий професійний рівень.

Література

Асмолов А.Г. (2002). *Психология личности: Принципы общепсихологического анализа*. М.: Смысл.

Бакирова Г.Х. (2004). *Тренинг управления персоналом*. СПб.: Речь.

Бойко В.В. (1996). *Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других*. М.: Информационно издательский дом Филинь.

Большунова Л. Н. (2000). Влияние музыкальных средств на развитие эмпатии личности: Дис. канд. психол. наук [Электронный ресурс Государственной универсальной научной библиотеки Красноярского края]. Новосибирск.

Борисов Б.Л. (1998). *Общительность стеснительность. Алхимия уверенности в себе*. М.: Академический проект.

Гаврилова Т.П. (1977). Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: дисс. ... канд. психол. наук. М.

Гаврилова Т.П. (1975). Эмпатия как специфический способ познания человека человеком. *Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга*. Краснодар, 17-29.

Гиппенрейтер Ю.Б. (1998). Введение в общую психологию. Курс лекций. М.: ЧеРо.

Гиппенрейтер Ю.Б., Карягина Т.Д., Козлова Е.Н. (1993). Феномен конгруентной эмпатии. *Вопросы психологии*, 4, 20-30.

Дерманова И.Б. (2002). *Диагностика эмоционально-нравственного развития*. СПб.: Издательство «Речь».

Изард К.Э. (1999). *Психология эмоций*. СПб.: Питер.

Кипнис М. (2009). *128 лучших игр и упражнений для любого тренинга. Как зарядить, оживить, настроить и сплотить группу*. М.: АСТ; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК.

Менджеричкая Ю.А. (1999). Эмпатия личности. Социальная психология личности. М.

Пашукова Т.И. (1984). Мотивирующая функция эмпатии / Т.И. Пашутова. *Исследования мотивационной сферы личности*. Новосибирск, С. 62-70.

Пашукова Т.И. (1983). О механизмах эмпатии и некоторых ее психических коррелятах. *Вопросы психологии межличностного познания и общения*. Краснодар. С. 76-92.

Профилактика синдрома профессионального выгорания педагогов: диагностика, тренинги, упражнения (2009). Бабич О.И. (Сост.). Волгоград: Учитель.

Роджерс К. (1984). Эмпатия. *Психология эмоций. Тексты*.

Davis, M. H. (1996). *Empathy: A social psychological approach*. Boulder, CO: Westview Press.

Goldstein, A. P., Michaels, G.Y. (1985). *Empathy: development, training, consequences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Stueber, K. (2006). *Rediscovering empathy*. Cambridge: Massachussets Institute of Technology.

Оригінальний рукопис отриманий 1 жовтня 2020 року

Стаття прийнята до друку 8 жовтня 2020 року